

ANNA PRZECLAWSKA
Warszawa

ZRÓŻNICOWANIE ŚRODOWISKOWE MŁODZIEŻY POLSKIEJ – ODNIESIENIA EDUKACYJNE*

Badania nad postawami i poglądami młodzieży zmierzające do odpowiedzi na pytanie: jaka młodzież jest, wskazują na zróżnicowanie tego obrazu. Zróżnicowanie to potwierdza wielokrotnie przywoływaną tezę, że tak naprawdę mimo wspólnych tendencji i wątków nie ma „jednej” młodzieży, że w tym pojęciu mieszczą się różne grupy i kategorie, charakteryzujące się odmiennymi postawami i dążeniami, odmiennymi kolejami losu. Oczywiście pytanie o owe wspólne tendencje w postawach młodzieży jest ważne. Odpowiedź na nie może stać się elementem określenia epoki, symptomem przemian, przeczuciem przyszłości¹. Można sądzić, że każde społeczeństwo jest zainteresowane ukształtowaniem młodego pokolenia według pewnej wspólnej płaszczyzny wartości i sposobów interpretowania świata, i na to ukierunkowuje swój program edukacyjny. Wydaje się także, że im bardziej spektakularne są doświadczenia historyczne będące udziałem młodych, tym bardziej oczywista staje się owa wspólnota wartości, im bardziej życie zmierza ku „normalności”, tym częściej dochodzą do głosu różnice i warto poszukiwać czynników, które te różnice kształtują.

Pod tym kątem zostanie przeprowadzona analiza środowiskowego zróżnicowania młodzieży. Będzie ona stanowić próbę skonstruowania swego rodzaju mapy oddziaływań wychowawczych, mających wpływ na różne sfery życia młodzieży. Poszukiwania takie, właśnie w polskiej sytuacji budowania „normalności” opartej na ładzie demokratycznym, wydają się interesujące i uzasadnione.

Studia nad środowiskiem wychowawczym mają w Polsce długoletnią tradycję. Należy tu wspomnieć badaczy Znanięckiego, Chałasińskiego i ich klasyczne już dzieła. Propozycję typologii środowisk wychowawczych w Polsce przedsta-

---

* Niniejszy artykuł ukazał się w pracy pt. *Demokracja a oświata, kształcenie i wychowanie. Materiały z II Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego* (red. H. Kwiatkowska, Z. Kwieciński, Toruń 1996, s. 357-375, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne).

¹ Por. K. M a n n h e i m, *Człowiek i społeczeństwo w dobie przebudowy*, Warszawa 1974.

wił w latach siedemdziesiątych W. Winclawski². Ale od tamtego czasu minęło 20 lat i ten typ poszukiwań pojawia się w naukach o wychowaniu dość rzadko i dotyczy raczej określonych środowisk³ bądź zajmuje się sprawą w sposób pośredni⁴.

Punktem wyjścia proponowanej analizy środowisk wychowawczych są postawy i poglądy młodzieży traktowane jako efekt oddziaływań wychowawczych i socjalizacyjnych. Zauważone uwarunkowania i korelacje między zaobserwowanymi postawami a czynnikami społeczno-demograficznymi, kulturowymi, politycznymi stanowią domniemany ślad dokonujących się wpływów. Czynniki te obejmują zarówno sferę mikro-, jak i makrospołeczną, ponieważ dopiero obie perspektywy pozwalają na pełną analizę środowiska wychowawczego.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania badawczego stała się w tym kontekście sprawa symboli i ich roli w życiu współczesnej młodzieży⁵. Język symboli stanowi tradycyjnie jeden z najistotniejszych elementów kanonu edukacyjnego. Zwłaszcza w Polsce w ciągu ostatnich kilkuset lat – z racji naszej historii narodowej – myśl pedagogiczna była przepojona treściami o randze symbolu. Były one traktowane jako remedium na klęski bohaterskich bitew i przegrywanych wojen, czynnik decydujący o tożsamości narodowej. Tworzyły podstawę społecznej i narodowej edukacji.

Pytanie o miejsce symboli w życiu współczesnego człowieka jest także pytaniem dotyczącym tych wszystkich przeobrażeń kulturowych, których jesteśmy świadkami bez względu na to, czy nazywamy je postmodernizmem, kryzysem kultury czy schyłkiem wieku. Pytanie to w gruncie rzeczy sprowadza się do problemu systemu wartości i czynników kształtujących tożsamość człowieka w świecie kultury fragmentarycznej, epizodycznej, niespójnej⁶.

Wnioski i przypuszczenia zawarte w tym tekście są oparte na wynikach badań przeprowadzonych w grudniu 1993 r. na reprezentacyjnej (losowej) pró-

---

² W. W i n c ł a w s k i, *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa 1976.

³ Warto tu wspomnieć niezwykle interesujące studium J. Piekarskiego pt. *Międzynarodowa transmisja wartości w środowisku rodzinnym małego miasta*, Łódź 1992.

⁴ Do takich ujęć można by zaliczyć wydaną ostatnio książkę P. Starosty pt. *Poza metropolią* (Łódź 1995), poświęconą zbiorowościom lokalnym wiejskim i małomiasteczkowym.

⁵ Por. A. P r z e c ł a w s k a, *Symbole w życiu współczesnej młodzieży – wyniki badań przeprowadzonych w środowisku dorosłej młodzieży Warszawy*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1995, nr 3, s. 143-157.

⁶ Por. N. P o s t m a n, *Technopol*, Warszawa 1995, a także Z. B a u m a n, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994 oraz D. B e l l, *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa 1994.

bie młodzieży polskiej w wieku 17-29 lat. Dotyczą więc one tej grupy osób, które mają już za sobą lub kończą podstawowy etap edukacji, stanowiący w założeniach wspólną płaszczyznę socjalizacyjną dla wchodzącego w dorosłe życie młodego pokolenia. Świadomie skoncentrowano uwagę na młodzieży starszej. Założono, iż miała ona możliwość w sposób pełny obserwować i przeżywać przemiany społeczne, ekonomiczne i polityczne zachodzące w Polsce po roku 1989, że przemiany te miały dla niej wymowę realnych sytuacji życiowych, w których sama uczestniczyła. Łącznie przebadano 969 osób, przeprowadzając wywiad indywidualny według kwestionariusza zawierającego pytania zamknięte i otwarte. Badano opinie i poglądy na temat wybranych kwestii społecznych, moralnych, politycznych i ekonomicznych. Pytano o wybór własnej drogi życiowej i osobiste satysfakcje, uczestnictwo w kulturze, stosunek do symboli.

Badanie to stanowiło kontynuację badań dotyczących młodzieży warszawskiej, prowadzonych przez Katedrę Pedagogiki Społecznej UW w latach 1987-88, 90, 91⁷, co stworzyło możliwość częściowych porównań, ograniczonych odmiennością próby i zasięgu badania⁸.

Materiał stanowi częściowe i wstępne opracowanie wyników. Koncentruje się raczej na zarysowaniu obrazu i występujących różnic, a nie na poszukiwaniu, który z różnicujących czynników ma istotniejsze znaczenie, ponieważ wydaje się, że taka właśnie powinna być kolejność analiz.

W poglądach młodzieży na przestrzeni ostatnich kilku lat zaszły pewne zmiany, ale są one stosunkowo niewielkie. Można sądzić, że ogólne samopoczucie młodzieży poprawiło się⁹ – 17,8% młodzieży badanej w 1993 r. twierdzi, że jest zdecydowanie zadowolona z życia (młodzieży warszawskiej dotyczy to nawet w 20,1%). W 1991 r. pełne zadowolenie z życia zadeklarowało tylko 5,5% badanej młodzieży warszawskiej. Nadal głównym powodem satysfakcji jest życie rodzinne i kontakty towarzyskie, a przyczyną braku zadowolenia zbyt niskie dochody, brak wolnego czasu i niski stopień zaspokojenia potrzeb kulturalnych. Jednak więcej niż jedna trzecia badanych stwierdza, iż w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy zdarzały się w domu sytuacje, kiedy nie starczało pie-

---

⁷ Por. H. B a n a s z a k, L. R o w i c k i (red.), *W przededniu wielkiej zmiany*, Warszawa 1991; A. P r z e c ł a w s k a, *Młodzież w nowej rzeczywistości*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1994, nr 3, s. 3-7.

⁸ Dla zwiększenia szansy porównywalności niektórych wyników, co stwarza możliwość uchwycenia zakresu i kierunku zmian zachodzących w postawach młodzieży, przeprowadzono równocześnie uzupełniające badanie obejmujące tylko młodzież warszawską (227 osób, próba losowa, wywiad indywidualny wg tego samego kwestionariusza), w którym różnicę w stosunku do badania poprzedniego stanowiło tylko pewne przesunięcie wieku badanych.

⁹ Sygnalizują to także wyniki innych badań.

niędzy na zakup żywności lub ubrania, a jedna czwarta podaje, że pokrycie świadczeń mieszkaniowych nie mieściło się w budżecie.

Mimo sygnalizowanych trudności finansowych stan wyposażenia gospodarstw domowych wydaje się dobry: prawie połowa rodzin (47,2%) posiada samochód osobowy, ponad 60% – magnetowid lub odtwarzacz video, ponad 85% – kolorowy telewizor.

Podobnie jak to miało miejsce w 1988 i 1991 r., młodzież sygnalizuje wysoki stopień politycznego wyobcowania. Tylko 4,0% badanych stwierdza, że władza w Polsce w pełni reprezentuje interesy młodzieży, ponad 90% podaje, że reprezentuje w niewielkim stopniu (56,1%) lub wcale (35,2%). Widoczny jest brak zaufania do instytucji życia społecznego i politycznego. Najwyższy wskaźnik pełnego zaufania zyskało u młodzieży wojsko (27,5%) i Kościół rzymskokatolicki (24%) i jest to w gruncie rzeczy w kategoriach procentowych stopień zaufania bardzo mały. W tym kontekście stosunkowo wysoką pozycję zajmuje szkolnictwo i system kształcenia – 22,4%. Połowa badanych nie ma zaufania do prezydenta, ponad 30% – do sejmu, senatu, rządu. Znacznie obniżyło się zaufanie do „Solidarności” – obecnie brak zaufania deklaruje 44,4% (w 1991 r. wśród młodzieży warszawskiej wskaźnik ten wynosił 26,8%, obecnie w próbie warszawskiej – 45,8%). Prawie 85% badanej młodzieży stwierdza, że nie ma obecnie w Polsce klubu, organizacji społecznej, partii politycznej, która byłaby jej bliska. Mimo iż ponad 85% badanych jako cechę idealnego ustroju wymienia „wpływ ogółu obywateli na rządzenie państwem”¹⁰, zaledwie 12,5% twierdzi, że „przeciętny obywatel może mieć wpływ na decyzje rządu”. Podobnie 70% uważa, że należy się angażować w ogólne sprawy społeczne i włączać w ulepszanie życia społecznego, ale ponad 40% stwierdza, że nie odczuwa takiej potrzeby. Wśród tych, którzy taką potrzebę odczuwają (zdecydowanie – 9,0%, raczej tak – 49,2%), tylko 22,3% twierdzi, że włączyliby się przede wszystkim w sprawy kraju; dla pozostałych terenem potencjalnej aktywności społecznej mogłoby być miejsce zamieszkania (48,7%) oraz szkoła lub zakład pracy (29,0%).

Młodzież nadal nie interesuje się polityką; zainteresowanie takie w dużym lub bardzo dużym stopniu deklaruje zaledwie 7,2% badanych, prawie 60% stwierdza, iż nie interesuje się nią wcale lub w małym stopniu.

Gdyby lata (1988-1991) transformacyjnego przełomu charakteryzowały się wzrostem zainteresowań politycznych młodzieży i obecnie nastąpiłby spadek

---

¹⁰ Badanym przedstawiono w pytaniu zamkniętym 27 określeń, prosząc o zaznaczenie, czy właściwość ta jest niezbędna, bez znaczenia lub przeszkadzająca jako cech ustroju społecznego, w którym badany chciałby żyć.

tych zainteresowań, mogłoby to oznaczać powrót do swojego rodzaju „normalności”, w której tylko niewielka grupa interesuje się polityką, pozostali są zajęci organizowaniem własnego życia. Jednak ten brak zainteresowań politycznych charakteryzuje młodzież polską od końca lat osiemdziesiątych, jest więc to jeszcze jednym sygnałem politycznej bierności i wycofywania się ze sceny politycznej¹¹. Wniosek ten potwierdzają odpowiedzi na inne pytania.

W wyborze drogi życiowej nadal dominuje model „prywatności”, „kameralności”, nastawienie na wartości, jakie niesie życie rodzinne, przyjaźń, miłość¹². Najwyższe wskaźniki wyborów uzyskano w: odwzajemniona miłość i szczęśliwe życie rodzinne – 74,6%, w tym dla 44,4% jest to cel najważniejszy, dla 56,9% ważnym celem jest życie w gronie lubianych i lubiących przyjaciół. Jednak ma to być życie spokojne, nie wymagające zbyt wielkich napięć i wysiłków. Pojęcie ewidentnego „sukcesu” zdaje się być dalekie dla badanej młodzieży, podobnie zresztą jak działalność mająca na celu realizację wielkich ideałów moralnych i społecznych. „Osiągnięcie przyzwoitej pozycji zawodowej, prowadzenie spokojnego życia” jest ważnym celem życiowym dla 54,1% osób (w tym dla 12,8% bardzo ważnym), uzyskanie ludzkiego szacunku przez postawę osobistą i działalność życiową wybiera jako ważne 33,6%, „osiągnięcie poczucia, że działalność nawet na skromnym odcinku jest pożyteczna dla innych” – 26,5%. Natomiast „życie barwne i pełne wrażeń, dające pełnię przeżyć nawet kosztem ryzyka” jako ważny cel wskazuje 17,8%, „realizację dążeń ideowych i społecznych zgodnych z przekonaniem” – 8,7%, „realizację ważnych ideałów moralnych” – 7,0%. Badana młodzież nie przejawia aspiracji kierowniczych (wykazuje je 6,5% badanych), intelektualnych czy artystycznych (7,3%); chęć uzyskania szerokiego uznania za twórczość naukową lub kulturalną deklaruje 8,5%, działalność polityczna jako cel życiowy zyskuje 1,5% zwolenników. Zdobycie wysokiej pozycji materialnej stanowi cel życiowy dla mniej niż jednej trzeciej badanych (28,1%). „Ciekawa praca dająca satysfakcję” zajmuje trzecią w kolejności pozycję (51,2%) w hierarchii ważnych celów życiowych po „szczęśliwym życiu rodzinnym” i „przyjacielskich kontaktach towarzyskich”. Można sądzić, że jako droga do osiągnięcia tego celu najczęściej jest dostrzegane dobre przygotowanie profesjonalne, uzyskane przez odpowiednie kształce-

---

¹¹ J. W e r t e n s t e i n – Ż u ł a w s k i, *Młodzież polska – fenomen nieobecności*, [w:] *Dzieci swojego czasu: młodzież polska i francuska*, red. J. Kośmider, A. Tyszkiewicz, Warszawa 1993.

¹² W pytaniu badani mieli do wyboru 14 celów życiowych, z których maksymalnie 4 mogli wybrać jako ważne i jeden jako cel najważniejszy.

nie. Wśród przedstawionych do wyboru modeli edukacji¹³ najwięcej zwolenników uzyskała propozycja gruntownego przygotowania zawodowego na wysokim poziomie teoretyczno-praktycznym, pozwalającym być specjalistą w wybranym zawodzie (39,8%), nieco mniej osób wybrało „praktyczne przygotowanie zawodowe pozwalające podjąć szybko dobrze płatną pracę” (29,9%). Wśród badanych 23,5% chciałoby zdobyć „dużą liczbę praktycznych umiejętności potrzebnych współczesnemu człowiekowi w codziennym życiu”, a tylko 6,9% chciałoby zdobyć „gruntowne wykształcenie teoretyczne ułatwiające zrozumienie świata”.

Przytoczone wyniki badań pozwalają na sformułowanie kilku wniosków.

Potoczne opinie na temat „zmaterializowania” młodzieży wydają się przesadzane. Zasobność materialna jest pożądana jako środek do zapewnienia godziwych warunków życia sobie i rodzinie, nie stanowi jednak wartości dominującej. Pod tym względem w postawach młodzieży zaobserwowanych w toku badań w 1993 r. nie zaszły istotne zmiany w stosunku do wyników badań poprzednich. Dzieje się tak mimo przekształceń, które miały miejsce w polskim życiu gospodarczym, i szeroko lansowanych przez środki masowego przekazu modeli życia, charakterystycznych dla społeczeństwa dobrobytu i krzykliwej często propagandy kultu posiadania.

Zmieniła się natomiast pozycja wykształcenia. Po raz pierwszy od wielu lat w rejestrowanych opiniach młodzieży polskiej wzrosła jego ranga jako drogi do osiągnięcia życiowego celu – pozycji zawodowej. Podobne wyniki uzyskano w innych badaniach prowadzonych ostatnio w Polsce. Wykształcenie powoli przestaje być sloganowym hasłem z transparentów i zaczyna funkcjonować w świadomości młodzieży jako niezbędny warunek umożliwiający urządzenie osobistego życia. Dodatkowym potwierdzeniem tej obserwacji są opinie młodzieży na temat związku między wykształceniem a poziomem zamożności: 17,3% stwierdza, że wyższe wykształcenie decyduje o poziomie zamożności (w 1991 r. tak myślało 3,4%), ponad połowa wyraża pogląd, że pomaga w bogaceniu się (w 1991 r. – 39,4%), a tylko mniej niż jedna trzecia uważa, że nie ma ono żadnego wpływu na poziom zamożności lub nawet w tym przeszkadza (w 1991 r. takich osób było więcej niż połowa). Wzrósł także (choć w nieco mniejszym stopniu) odsetek osób, które podkreślają znaczącą – dla osiągnięcia zamożności – rolę kwalifikacji zawodowych.

---

¹³ Na pytanie: „Gdyby Pan/i mogła ponownie rozpocząć swoją naukę co uznał/a by, Pan/i za najważniejsze” przedstawiono 4 odpowiedzi, z których należało wybrać jedną.

W związku z toczącą się szeroko dyskusją na temat integracji Polski z Europą zapytano młodzież o jej poczucie europejskiej i narodowej tożsamości. Przedstawiono cztery opinie, prosząc o wybór jednej, z którą badany się utożsamia. Tylko 5,0% respondentów stwierdziło, że „czują się przede wszystkim Europejczykami i Europę uważają za swoją ojczyznę”, 40% ma poczucie tożsamości europejskiej, ale w wyraźnym kontekście przynależności do tradycji, kultury i narodu polskiego, a 37% prezentuje opcję narodową twierdząc, że „tylko polska tradycja i kultura powinny decydować o kształcie życia społecznego i gospodarczego Polski”. Wśród badanych 17,2% chciałoby być pełnoprawnym obywatelem całego świata i „móc urządzić sobie życie tam, gdzie będzie najlepiej”.

Stosunek młodzieży do symboli badano, pytając o poczucie ważności określonych symboli (przedstawionych słownie lub graficznie) zaczerpniętych z kręgu kultury religijnej, narodowej, politycznej, literackiej, obyczajowej. Badanym przedstawiono listę 16 symboli: krzyż, baranek, biało-czerwona, orzeł, 3 maja, 1 maja, postawa judymowska, szklane domy, kamienie na szaniec, znak Polski Walczącej (przedstawiony graficznie w formie kotwicy)^P, , solidarność, Antygoną, gołąbek, zielona koniczyna, czerwony sztandar. W pytaniu proszono o zaznaczenie, czy dany symbol uważa się za: bardzo ważny, dość ważny, obojętny, nie mówiący.

Sporządzając przedstawioną badanym listę starano się, aby zawierała ona te symbole, które mają w społeczeństwie polskim wymowę powszechną, nie rezygnując z uwzględnienia akcentów aktualnych. Jest to lista zweryfikowana po badaniach przeprowadzonych w 1991 r., z konieczności jednak jej ostateczny kształt był wynikiem arbitralnych rozstrzygnięć. Ponieważ przypuszczano, że nie wyczerpie ona zestawu symboli odgrywających jakąś rolę w życiu badanych, postawiono także pytanie otwarte o inne znaki, słowa, daty, które stanowią dla badanego ważny symbol.

Wyniki badań przeprowadzonych w 1991 r. wśród młodzieży warszawskiej pozwoliły wyróżnić trzy symbole jako pierwszoplanowe – są to: biało-czerwona, orzeł i krzyż. Najczęściej były one uznawane przez badanych za bardzo ważne, niewiele osób mówiło, że są one obojętne. Drugą grupę stanowiły symbole, w stosunku do których przeważało określenie, iż są one dość ważne; około jedna trzecia badanych uznawała je za bardzo ważne, a wskaźnik obojętności kształtował się w granicach od kilkunastu do dwudziestu paru procent. Były to: gołąbek, ,^P baranek, 3 maja. I wreszcie symbole pozostałe, w odniesieniu do których wskaźnik uznawania za bardzo ważny nie przekraczał dwudziestu paru

procent, ale częściej był o wiele niższy (kilkanaście lub kilka procent), a wskaźnik obojętności – znacznie wyższy (wynosił od 25 do prawie 60%).

Pierwsze miejsce wśród uznawanych za bardzo ważne zajęły symbole narodowe i – w drugiej kolejności – religijne. Jednak przy symbolach religijnych częściej znajdował się wskaźnik, iż symbol ten jest obojętny. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim symboli pierwszoplanowych: biało-czerwona i orzeł, ale także symboli odczytywanych przez pryzmat narodowych tradycji i historii: 3 maja, ; dla stosunkowo niewielkiego odsetka badanych były one obojętne.

Inaczej wygląda sytuacja w 1993 r. Tylko jeden symbol, przy przyjęciu tych samych, co poprzednio kryteriów, można uznać za pierwszoplanowy, i jest to symbol o charakterze religijnym – krzyż. Za bardzo ważny uważa go połowa badanych. Orzeł i biało-czerwona uzyskały nieco ponad 40% – jako symbole bardzo ważne, a 48% – jako symbole dość ważne.

Młodzież badana w 1993 r. zdaje się być mniej wrażliwa na symbole. Dla wszystkich wymienionych symboli wskaźniki akceptacji (uznania symbolu za ważny lub dość ważny) są niższe niż w 1991 r., a wskaźniki obojętności – wyższe. Nie decyduje tu chyba fakt, że w 1993 r. badaniami została objęta próba ogólnopolska. Porównanie wyników badań dla Warszawy z tych dwóch okresów potwierdza tę obserwację – różnice są jeszcze większe. Także zaledwie 17% badanych wymieniło swoje własne, ważne symbole spoza listy. Szczegółowy rozkład wyników przedstawia tab. 1. Wskazują one, że tylko kilka symboli stanowi dla większości badanej młodzieży wspólną płaszczyznę ważnych przeżyć. Pozostałe odgrywają istotną rolę w życiu niewielu osób. Ogranicza to znacznie ich funkcję komunikacyjną i identyfikacyjną.

Badana młodzież deklaruje, iż symbole są potrzebne współczesnemu człowiekowi; tylko 15% stwierdza, iż symbole są zbędne lub wyraża co do tego wątpliwość (łącznie potraktowano odpowiedź „zdecydowanie zbędne” lub „raczej zbędne”). Przypisuje im jednak przede wszystkim funkcję wiązania z tradycją (38,2% – „zdecydowanie tak”). Funkcje komunikacyjne symboli są wysuwane przez o wiele mniej osób – ok. 20% („ułatwiają zrozumienie się ludzi między sobą”, „wskazują na to, co ludzi łączy”)¹⁴.

Postawy i poglądy młodzieży różnicuje środowisko rodzinne i środowisko miejsca zamieszkania. Szukając uwarunkowań w środowisku rodzinnym brano pod uwagę poziom wykształcenia ojca i deklarację dotyczącą jego związków

---

¹⁴ W pytaniu zamkniętym przedstawiono badanym 6 opinii na temat roli symboli w życiu człowieka, prosząc o zaznaczenie, czy się z nimi: zdecydowanie zgadza, raczej zgadza, raczej nie zgadza, zdecydowanie nie zgadza, nie ma zdania.

z wiarą religijną. Rozpatrując uwarunkowania postaw młodzieży związane ze środowiskiem zamieszkania, po wstępnej analizie materiału wyodrębniono cztery kategorie terytorialne: wieś, miasto do 50 tys. mieszkańców, miasto od 50 do 300 tys. mieszkańców, miasto powyżej 300 tys. mieszkańców. Poglądy i postawy młodzieży różnicuje oczywiście także wiek i związek z wiarą religijną samej osoby badanej, nie tylko jej rodziców¹⁵. W niektórych analizach te uwarunkowania będą także przywoływane.

Tab. 1. Liczba młodzieży (w %) wyrażającej swój stosunek do symboli wymienionych w pytaniu

Symbol	Jest bardzo ważny	Jest dość ważny	Jest mi obojętny lub nic nie mówi	Wzbudza sprzeciw
Krzyż	50,4	40,0	8,7	0,9
Orzeł	42,2	48,7	9,0	0,1
Biało-czerwona	40,3	48,2	11,4	0,1
Baranek	30,5	45,4	23,4	0,5
3 maja	19,4	47,9	32,5	0,2
Gołąbek	18,2	49,9	31,3	0,5
	13,8	47,6	37,7	0,9
	12,8	49,9	35,8	1,4
Zielona koniczyna	8,9	34,1	55,8	1,1
Kamienie na szaniec	8,3	37,0	53,5	1,1
Solidarność	5,9	34,8	53,0	6,3
1 maja	4,7	28,1	62,7	4,6
Postawa judymowska	4,2	22,7	69,1	4,1
Antygona	3,0	21,2	73,2	2,6
Czerwony sztandar	2,7	14,1	61,8	21,4
Szklane domy	1,3	14,9	77,9	5,4

Poglądy i opinie dotyczące różnych spraw są w niejednakowym stopniu warunkowane przez poszczególne czynniki. Osoby młodsze przejawiają większe zadowolenie z życia ($r = 0,09$)¹⁶. Sprzyja temu także deklaracja, iż badany

¹⁵ W niniejszym materiale wzięto pod uwagę tylko niektóre uwarunkowania, najważniejsze z punktu widzenia omawianego problemu.

¹⁶ Wszystkie współczynniki korelacji (r Pearsona) wymienione w tekście i tabelach są istotnie różne od zera na poziomie $p \leq 0,01$. Zmienne użyte w analizach przekształcono w ten sposób, że wskazanie danej cechy zakodowano za pomocą liczby „1”, a brak za pomocą liczby „0”.

czuje się osobą wierzącą ($r = 0,14$) oraz fakt, że pochodzi z rodziny, w której ojciec prezentuje wyższy poziom wykształcenia ($r = 0,11$). Natomiast to, czy badani zamieszkują w dużych miastach, czy w miejscowościach mniej zurbanizowanych, zdaje się nie mieć na tę sprawę znaczącego wpływu. Także wiek i środowisko rodzinne bardziej niż stopień zurbanizowania warunkuje preferowane modele drogi życiowej. U osób młodszych są one bardziej dynamiczne, jako bliskie sobie wybierają oni „życie barwne i pełne wrażeń, dające pełnię przeżyć nawet kosztem ryzyka” ($r = 0,13$), „zdobycie stanowiska kierowniczego w dziedzinie zawodowej” ($r = 0,10$), „realizację ważnych ideałów moralnych” ($r = 0,07$), rzadziej natomiast – co jest w pełni zrozumiałe – wybierają „odwzajemnioną miłość i szczęśliwe życie rodzinne” ($r = -0,09$) jako bliską sobie drogę życiową, a także „osiągnięcie przyzwoitej pozycji zawodowej względnie spokojne życie” ($r = -0,07$, korelacja na poziomie istotności 0,05). Młodszy są bardziej otwarci na świat, częściej chcieliby mieć swobodę urzędowania sobie życia poza Polską ($r = 0,10$). Wiek w bardzo niewielkim stopniu różnicuje koncepcję aktywności społecznej – młodszy nieco częściej chcieliby objąć swoją aktywnością problemy całego kraju ($r = 0,09$, korelacja na poziomie istotności 0,05).

W preferowanym modelu drogi życiowej zaznacza się uwarunkowanie wynikające z poziomu wykształcenia ojca rodziny – im wyższy poziom wykształcenia ojca, tym bardziej dynamiczny model życia, za którym opowiada się badana młodzież, tym częściej też deklaruje ona swój związek tożsamościowy z Europą i światem ($r = 0,18$), tym wyraźniej ci, którzy odczuwają potrzebę aktywności społecznej, chcieliby ją skoncentrować na problemach całego kraju. Atmosfera religijna domu rodzinnego zdaje się odgrywać niewielką rolę w warunkowaniu deklarowanych modeli drogi życiowej; wiąże się ona z poczuciem tożsamości europejskiej – badani wywodzący się z rodzin mniej religijnych częściej opowiadają się za związkiem z Europą lub całym światem ($r = 0,18$) i częściej swoją aktywność społeczną ukierunkowaliby na cały kraj ($r = 0,12$). Natomiast osobisty związek z wiarą religijną zdaje się wpływać na preferowany model życia – wierzący częściej odrzucają „życie barwne i pełne wrażeń” ($r = -0,10$), a także, co może budzić zastanowienie, uzyskanie satysfakcji z pracy zawodowej ($r = -0,08$). Widoczna jest zbieżność deklaracji wiary religijnej z poczuciem tożsamości narodowej ($r = 0,12$), natomiast nie ma związków z między deklaracją wiary religijnej a potrzebą aktywności społecznej.

Miejsce zamieszkania nie różnicuje deklarowanych modeli drogi życiowej. Są one niezależne od tego, czy badani mieszkają w wielkich miastach, czy na wsi, natomiast młodzież mieszkająca na wsi lub w małych aglomeracjach miejskich częściej deklaruje poczucie tożsamości wyłącznie narodowej, przejawia

mniejszą potrzebę aktywności społecznej ($r = -0,07$), co jest sprzeczne z niektórymi potocznymi opiniami, a jeśli już potrzeba taka istnieje, to badani ze środowisk o niższym stopniu urbanizacji skłonni byłiby ukierunkować ją na potrzeby najbliższego środowiska ($r = -0,16$).

Wiek tylko w niewielkim stopniu warunkuje stosunek badanej młodzieży do symboli, mimo że przystępowaliśmy do badania z przekonaniem, iż właśnie w sferze przeżywania symboli, przy tak dużej rozpiętości wieku wystąpią znaczne różnice między młodszymi a starszymi. Tymczasem różnice te są niewielkie. Za symbol znaczący młodzi częściej uznają kolejno: „kamienie na szaniec” ($r = 0,20$), , Antyгона ($r = 0,09$). Można sądzić, że jest to bezpośredni wpływ nowych szkolnych doświadczeń.

Stosunek do symboli jest wyraźnie uwarunkowany środowiskiem rodzinnym osób badanych i środowiskiem zamieszkania. Symbole znajdujące się w hierarchii ważności na pierwszych miejscach – krzyż, orzeł, biało-czerwona, baranek – są wymieniane jako znaczące tym częściej, im silniejszy jest związek rodziców z wiarą i praktykami religijnymi i im niższy jest ich poziom wykształcenia. Są to więc symbole mające przede wszystkim emocjonalne i tradycyjne zakorzenienie. Nie byłoby w tym nic dziwnego, gdyby nie niepokój, że jest to zakorzenienie jedyne. Warto także zwrócić uwagę, że podobne uwarunkowania towarzyszą wyborowi zarówno symboli religijnych, jak i narodowych jako ważnych. Mogłoby to świadczyć o ich równoważnej (a może czasami wymiennej) pozycji w życiu osób badanych.

Krzyż, biało-czerwoną, orła, baranka jako symbol znaczący częściej wybierają osoby zamieszkujące w miejscowościach mniej zurbanizowanych: na wsi lub w małych miastach, podobnie – 1 maja, czerwony sztandar. Ciekawe zresztą, że o ile czerwony sztandar ma wyraźną konotację ideologiczną, o tyle 1 maja jest często określany przez młodzież podobnie jak 3 maja – jako święto państwowe. Korelację dodatnią z zamieszkaniem badanych w miejscowościach wysoko zurbanizowanych wykazuje jedynie wybór jako symbolu znaczącego „kamieni na szaniec” i . Wybór pozostałych symboli nie koreluje w sposób istotny statystycznie ze stopniem zurbanizowania środowiska.

Ciekawe zresztą, że młodzież mieszkająca w środowiskach mniej zurbanizowanych częściej wymienia jako ważne symbole spoza listy (korelacja jest tu wysoka – $r = 0,12$). Czyżby należało sądzić, że młodzież ta jest bardziej uwrażliwiona na symbole, że w większym stopniu system oddziaływań wychowawczych w małych środowiskach opiera się właśnie na symbolach? W dalszej części artykułu będzie podjęta próba przeanalizowania tego zagadnienia.

W badaniach poszukiwano też związków między wyborem symboli jako ważnych a poziomem uczestnictwa w kulturze sądząc, że to właśnie przeżycia kulturalne powinny być „zapleczem” i źródłem języka symbolicznego. Biorąc pod uwagę czytelnictwo książek (ich poziom¹⁷, posiadanie księgozbioru), sposób korzystania ze środków kultury masowej (radia, telewizji, prasy), bytność w instytucjach kulturalnych (w tym w teatrze), poziom oglądanych filmów, opracowano indeks poziomu uczestnictwa kulturalnego, ujmując go w skali od 1 do 5.

Tylko o części badanej młodzieży (30%) można powiedzieć, że uczestniczy w kulturze wyższego poziomu („przydzielono” jej 2 lub więcej punktów na skonstruowanej skali). Wskaźnik ten jest silnie uwarunkowany stopniem urbanizacji środowiska zamieszkania badanej młodzieży – im większa aglomeracja, tym wyższy poziom uczestnictwa w kulturze ($r = 0,27$).

Jednak związki wyboru symboli znaczących z poziomem uczestnictwa kulturowego nie układają się tak jednoznacznie. Przypisanie osobistego znaczenia symbolom religijnym i narodowym nie wiąże się z uczestnictwem w kulturze wyższego poziomu. Między symbolami religijnymi (krzyż i baranek) występuje w tym zakresie korelacja ujemna; między symbolami narodowymi (orzeł, biało-czerwona, 3 maja) nie ma korelacji. Uczestniczenie w kulturze wyższego poziomu – podobnie jak wyższy poziom wykształcenia rodziców – koreluje dodatnio (istotnie statystycznie) z wyborem symboli wywodzących się z kultury literackiej: postawą judymowską, Antygoną, kamieniami na szaniec, szklanymi domami, $\mathcal{P}$. Także „solidarność” jako symbol jest wybierana tym częściej, im wyższy jest poziom uczestnictwa w kulturze. Trzeba jednak pamiętać, że symbole te jako bardzo ważne zyskały w całej próbie zaledwie po kilka procent, a dla więcej niż połowy badanych nic nie znaczą (z wyjątkiem $\mathcal{P}$, dla którego wskaźnik obojętności jest niższy i wynosi 37%).

Próbowano także jeszcze w inny sposób spojrzeć na „terytorialne” zróżnicowanie stosunku młodzieży do symboli. Podzielono umownie Polskę na osiem makroregionów¹⁸ charakteryzujących się odmienną tradycją kulturową i spo-

---

¹⁷ Poziom czytanych książek i oglądanych filmów określono na podstawie opinii sędziów kompetentnych.

¹⁸ C e n t r a l n y: woj. stołeczne, ciechanowskie, łódzkie, piotrkowskie, plockie, radomskie, sieradzkie skierniewickie, w i e l k o p o l s k i: woj. bydgoskie, kaliski, piłskie, poznańskie, toruńskie, włocławskie, ś l ą s k i: woj. bielskie, częstochowskie, katowickie, opolskie, z a c h o d n i: woj. gorzowskie, jeleniogorskie, legnickie, leszczyńskie, wałbrzyskie, wrocławskie, zieleniogórskie, p o m o r s k i: woj. elbląskie, gdańskie, koszalińskie, stupskie, szczecińskie, p ó ł n o c n o - w s c h o d n i: woj. białostockie, łomżyńskie, olsztyńskie, ostrołęckie,

łączną. Przeanalizowano wyniki badań z tego punktu widzenia. W tabelach (2 i 3) zostały uwzględnione tylko te wyniki świadczące o różnicach, które były istotne statystycznie. Różnice te są znaczne.

Tab 2. Symbole uznawane przez młodzież (w %) za bardzo ważne

Symbol	Cała próba	Region							
		Centralny	Wielkopolski	Śląski	Zachodni	Pomorski	Północno-wschodni	Wschodni	Małopolski
Krzyż	50,4	45,3	43,1	39,5	42,1	50,0	62,9	65,4	67,1
Orzeł	42,2	41,0	39,7	28,9	41,3	38,4	45,7	59,6	51,8
Biało-czerwona	40,4	40,4	36,2	26,4	38,1	33,9	45,7	65,4	50,6
Baranek	30,6	30,4	25,9	23,3	28,1	25,9	27,1	53,8	39,6
3 maja	19,3	15,0	18,1	11,6	17,5	15,2	17,1	32,7	31,7
	13,7	14,3	12,2	8,5	16,5	10,7	11,4	25,0	15,2
Zielona koniczyna	2,7	29,4	12,1	7,0	9,4	9,0	8,6	11,5	6,7
Postawa judymowska	4,2	2,5	6,1	2,4	5,7	5,4	1,4	5,8	4,3
Czerwony sztandar	2,7	1,9	4,3	–	3,1	2,7	–	11,5	2,4

Znaczenie przypisywane symbolom jest wyraźnie wyższe wśród badanych wywodzących się z regionów: małopolskiego i wschodniego. Dotyczy to zwłaszcza symboli najczęściej wymienianych jako ważne: religijnych i narodowych. Natomiast w regionie śląskim wskaźnik procentowy dla wyboru symboli religijnych i narodowych jako znaczących jest o wiele niższy od pozostałych. Nie różnicuje regionów stosunek do słowa „solidarność” jako symbolu.

suwalskie, w s c h o d n i: woj. bielskopodlaskie, chełmskie, lubelskie, siedleckie, zamojskie, m a ł o p o l s k i: woj. kieleckie, krakowskie, krośnieńskie, nowosądeckie, przemyskie, rzeszowskie, tarnobrzeskie, tarnowskie.

Trudno na tej podstawie wysuwać zbyt daleko idące wnioski. Symboliczne zakorzenienie postaw religijnych i politycznych jest w regionie śląskim dość niskie, natomiast wyraźnie znaczące wydaje się w północno-wschodnim regionie Polski. Jest to widoczne w stosunku do symboli najczęściej wymienianych jako bardzo ważne, ale także przy $\mathcal{P}$ i „3 maja”. Wskazuje to na inną formułę zróżnicowania młodzieży polskiej niż standardowo przyjęty stopień urbanizacji (wieś-miasto). Ten wniosek jest znaczący dla pedagogów.

Tab 3. Symbole uznawane przez młodzież (w %) za obojętne lub nic nie mówiące

Symbol	Cała próba	Region							
		Centralny	Wielkopolski	Śląski	Zachodni	Pomorski	Północno-wschodni	Wschodni	Małopolski
Krzyż	9,3	10,6	10,3	14,0	10,1	16,1	8,6	3,8	1,8
Orzeł	11,4	6,8	0,3	14,8	11,3	13,4	10,0	1,9	3,0
Biało-czerwona	11,4	7,5	12,9	17,1	11,3	14,3	12,9	5,8	9,1
Baranek	24,0	24,0	29,3	27,9	22,5	30,4	27,1	11,5	16,5
3 maja	32,8	29,4	27,6	51,2	36,3	33,9	34,3	19,2	25,0
$\mathcal{P}$	38,7	32,9	39,1	54,3	32,9	37,5	41,4	30,8	38,6
Zielona koniczyna	57,0	57,5	50,0	52,7	58,5	45,0	60,0	59,6	69,3
Postawa judymowska	73,1	73,1	62,6	80,3	70,4	75,0	82,9	57,7	76,1
Czerwony sztandar	83,3	88,8	81,9	82,9	84,3	76,6	92,9	76,9	80,5

Największe znaczenie w kształtowaniu poglądów na świat i życie badana młodzież przypisuje rodzicom¹⁹. Wyniki uzyskane w badaniach na ten temat

¹⁹ Pytanie miało charakter zamknięty.

zawiera tab. 4. Charakterystyczne jest także to, że wiedza szkolna w odczuciu badanych miała na nich większy wpływ niż nauczyciele i księża uczący religii.

Tab. 4. Czynniki wpływające na ukształtowanie światopoglądu (rozkład %)

Czynnik	Bardzo duże znaczenie	Duże znaczenie	Małe lub żadne	Trudno powiedzieć
Rodzice	45,7	37,6	16,0	0,7
Dziadkowie	11,8	28,3	58,5	1,3
Nauczyciele	7,0	48,0	43,9	1,0
Wiedza szkolna	11,3	53,6	34,1	1,0
Księża/religia	6,2	32,7	60,7	0,6
Koledzy	3,3	28,1	67,6	1,0
Ja sam	41,7	48,3	7,9	2,1

Wyniki te są mocno skorelowane ze stopniem urbanizacji środowiska; im niższy stopień urbanizacji, tym częściej badani wskazują na udział rodziców, dziadków, nauczycieli, szkoły, kolegów w kształtowaniu ich poglądów na świat. Jedynie udział własny w kształtowaniu światopoglądu jest odwrotnie skorelowany ze stopniem urbanizacji środowiska; im większa aglomeracja miejska, tym częściej badani sobie przypisują decydującą rolę w kształtowaniu własnych poglądów na świat i życie.

Podobnie wygląda korelacja między poziomem uczestnictwa w kulturze a przypisywaniem znaczenia wpływom wychowawczym. Osoby uczestniczące w kulturze wyższego rzędu rzadziej przypisują znaczenie wszystkim zewnętrznym wpływom wychowawczym, łącznie z nauczycielami i wiedzą szkolną, a częściej uważają, że to one same miały decydujący wpływ na swój światopogląd.

Obraz ten jest w niewielkim stopniu zależny od zróżnicowania regionalnego. Wpływ nauczyciela i wiedzy szkolnej zdaje się w sposób wyraźny zaznaczać jedynie w regionie wschodnim; bardzo duże znaczenie przypisuje nauczycielom 23,1% badanych, wiedzy szkolnej – 26,9% badanych); jest to wynik statystycznie istotny.

Przypisywanie znaczenia określonym wpływom wychowawczym dodatnio koreluje z wyborem rozmaitych symboli jako ważnych, ale obraz ten nie jest jednolity.

Tab. 5. Wpływ przypisywany rodzicom a znaczenie nadawane symbolom w zależności od środowiska zamieszkania (r Pearsona)

Symbol	Wieś	Miasto do 50 tys.	Miasto od 50 tys. do 300 tys.	Miasto powyżej 300 tys.
Krzyż	0,24	0,16	0,23	–
Baranek	0,17	0,14	–	–
Biało-czerwona	0,16	–	–	0,20
Orzeł	0,14	0,16	–	0,29
3 maja	0,17	0,21	–	0,19
1 maja	0,13	–	0,16	–
Postawa judymowska	0,15	–	–	–
Solidarność	–	0,19	–	–
Antygonia	0,12	–	–	–
Zielona koniczyna	0,13	–	–	–

Można przypuszczać, iż w rozmaitych środowiskach analogiczne oddziaływania wychowawcze są w różnym stopniu i zakresie nasycone wartościami symbolicznymi, że w kontaktach wychowawczych młodego człowieka z rodzicami, nauczycielami, książkami, szkołą jako instytucją wartości symboliczne odgrywają odmienną rolę w zależności od stopnia zurbanizowania środowiska. Refleksja ta wydaje się ważna, gdy próbuje się uchwycić charakter oddziaływań wychowawczych określonego środowiska.

Tabele ujmujące wyniki analizy zróżnicowań środowiskowych dotyczą tylko tych czynników, które w widocznym stopniu korelują z przypisywaniem znaczenia określonym symbolom. Nie zaznaczyła się w tym układzie ani rola kolegów, ani rola dziadków, mimo iż statystycznie rzecz biorąc dla całej próby wskazanie na rolę dziadków w kształtowaniu światopoglądu koreluje dodatnio z przypisywaniem znaczenia symbolom religijnym i narodowym. Związek ten zaciera się jednak przy analizie uwzględniającej zróżnicowanie środowiskowe.

Tab. 6. Wpływ przypisywany nauczycielom a znaczenie nadawane symbolom w zależności od środowiska (r Pearsona)

Symbol	Wieś	Miasto do 50 tys.	Miasto od 50 tys. do 300 tys.	Miasto powyżej 300 tys.
Krzyż	0,19	–	–	–
Baranek	0,18	–	–	0,22
Biało-czerwona	0,18	–	–	–
Orzeł	–	0,16	–	0,18
3 maja	0,15	–	–	–
Szklane domy	0,12	–	–	–
Kamienie na szaniec	0,14	–	–	–
Solidarność	–	0,16	–	–
Gołąbek	0,15	–	–	–
Zielona koniczyna	0,22	–	–	–
Czerwony sztandar	0,12	–	–	–

Tab. 7. Wpływ przypisywany wiedzy szkolnej a znaczenie nadawane symbolom w zależności od środowiska (r Pearsona)

Symbol	Wieś	Miasto do 50 tys.	Miasto od 50 tys. do 300 tys.	Miasto powyżej 300 tys.
Krzyż	0,19	–	–	0,19
Baranek	0,16	–	–	–
Biało-czerwona	0,23	0,17	–	0,28
Orzeł	0,17	–	–	0,20
3 maja	0,17	0,15	0,16	–
1 maja	–	0,15	–	–
Postawa judymowska	0,16	–	–	–
Szklane domy	0,17	0,16	–	–
Kamienie na szaniec	0,16	0,26	0,17	–
	0,12	–	0,18	–
	–	0,20	–	–
Antygona	0,12	–	–	0,21
Gołąbek	0,14	0,23	–	–
Czerwony sztandar	0,12	–	–	–

Tab. 8. Wpływ przypisywany księżom lub religii a znaczenie nadawane symbolom w zależności od środowiska (r Pearsona)

Symbol	Wieś	Miasto do 50 tys.	Miasto od 50 tys. do 300 tys.	Miasto powyżej 300 tys.
Krzyż	0,36	0,38	0,40	0,46
Baranek	0,35	0,24	0,32	0,39
Biało-czerwona	0,20	–	–	0,18
Orzeł	0,14	–	–	–
3 maja	0,20	–	–	0,24
1 maja	–	–	0,22	–
Antygona	–	0,15	–	–
	–	0,18	–	–
Solidarność	–	0,30	–	–
Koniczyna	–	–	–	-0,18
Gołąbek	–	0,16	–	–
Czerwony sztandar	–	–	–	–

Tab. 9. Wpływ przypisywany sobie samemu a znaczenie nadawane symbolom w zależności od środowiska (r Pearsona)

Symbol	Wieś	Miasto do 50 tys.	Miasto od 50 tys. do 300 tys.	Miasto powyżej 300 tys.
Krzyż	0,12	–	–	–
Biało-czerwona	0,17	0,21	–	–
Orzeł	–	0,18	–	–
3 maja	–	0,27	–	–
Postawa judymowska	0,17	0,20	–	–
Szklane domy	0,12	–	0,18	–
Kamienie na szaniec	0,15	0,21	–	–
	–	0,30	–	–
Solidarność	0,15	–	–	–
Antygona	0,12	–	–	–
Gołąbek	0,12	–	–	–

Analizując wyniki zestawione w tabelach 5-9 można sformułować wnioski dotyczące wpływu określonych czynników na światopogląd młodzieży.

Oddziaływania wychowawcze spostrzegane przez młodzież ze środowisk wiejskich o wiele częściej korelują dodatnio z odczuwaniem ważności symboli. Dotyczy to zarówno symboli najczęściej uznawanych za ważne, jak też tych, które w tym charakterze pojawiają się rzadko. Można by przypuszczać, że oddziaływania wychowawcze w środowisku wiejskim są bardziej niż gdzie indziej zakorzenione w wartościach symbolicznych. Przy czym dzieje się tak niezależnie od faktu rzadszego niż w innych środowiskach uczestnictwa młodzieży w kulturze wyższego poziomu.

Symboliczne naznaczenie wpływu przypisywanego wiedzy szkolnej jest większe niż uznanie wpływu nauczycieli; obserwacja ta dotyczy wszystkich środowisk, ale w miastach małych i średniej wielkości jest to szczególnie nasilone.

Najbardziej „puste” z punktu widzenia skojarzeń symbolicznych jest środowisko miast średniej wielkości (od 50 tys. do 300 tys. mieszkańców). Można sądzić, że właśnie w tych środowiskach bardziej niż gdzie indziej formowanie poglądu na świat dokonuje się na innych zasadach niż przeżywanie symboli.

Przypisywanie znaczenia tylko sobie w formowaniu światopoglądu jest skorelowane z mniejszą liczbą symboli, które uważa się za ważne. Najmniej ostro zarysowuje się to w środowisku wiejskim, ale także jest to widoczne – współczynniki korelacji są niższe niż w przypadku innych oddziaływań. Ciekawie pod tym względem przedstawia się środowisko małego miasta; jedynie tam przypisywanie sobie samemu zasadniczej roli w kształtowaniu własnego światopoglądu koreluje dodatnio z uznawaniem za ważne symboli narodowych.

Zróżnicowanie postaw i poglądów młodzieży jest faktem. Przebiega ona w wielu płaszczyznach. Dwie z nich: wynikające z sytuacji rodziny, w której wychowywał się badany, i środowiska społeczno-kulturalnego, w jakim żyje, zaznaczyły się w przedstawionym materiale. Można sądzić, że są one także wzorem odmiennych układów wychowawczych, które kształtowały postawy badanych.

Różnice te w niejednakowym stopniu dotyczą poszczególnych sfer życia młodzieży. Najwyraźniej zróżnicowaniu środowiskowemu podlega stosunek młodzieży do symboli i ich rola w życiu badanych, przy czym zróżnicowanie to obejmuje zarówno układ terytorialny miasto-wieś, jak i układ regionalny. Ciekawe, że poziom uczestnictwa kulturalnego, a więc w pewnym sensie środowisko kulturalne, w którym badany funkcjonuje, tylko w pewnym zakresie – i to inaczej niż przypuszczano – warunkuje miejsce symboli w życiu badanych. Wyższy poziom uczestnictwa w kulturze koreluje ujemnie lub nie wiąże się

wcale z tymi symbolami religijnymi i narodowymi, jakie badani najczęściej wymieniają jako bardzo ważne. Atmosfera religijna domu sprzyja przypisywaniu znaczenia tym symbolom, natomiast wyższy poziom wykształcenia ojca wiąże się z rzadszym wyborem tych symboli jako ważnych – wskazuje to na ich tradycyjno-emocjonalny rodowód, nie podbudowany warstwą intelektualną.

Środowisko średniego miasta wymaga pogłębionych analiz z punktu widzenia sytuacji wychowawczej i socjalizacyjnej. Na podstawie potocznych obserwacji można by sądzić, że stwarza ono młodzieży w miarę korzystne warunki rozwoju. Warto zweryfikować jednak tę tezę i równocześnie prześledzić mechanizmy oddziaływań wychowawczych, które rzadziej niż gdzie indziej są naznaczone symbolami.

*

Dążenia życiowe, ogólne zadowolenie z życia są tylko w bardzo niewielkim stopniu zróżnicowane środowiskiem zamieszkania młodzieży. Jest to w jakimś sensie stwierdzenie optymistyczne, ponieważ świadczy o tym, że warunki startu życiowego i osobiste perspektywy życiowe młodzieży nie są bezpośrednio uzależnione od tego, czy młody człowiek mieszka na wsi, czy w mieście. Sąd ten jest oczywiście uproszczony, wymaga dalszych analiz, ale można go przyjąć jako wstępną hipotezę. Jeśli tak, należałoby przypuszczać, że płaszczyzną porozumienia i wspólnego języka młodzieży wywodzącej się z różnych miejscowości i regionów Polski łatwiej staną się wydarzenia, współczesna rzeczywistość i własna wizja osobistej przyszłości niż zakorzenione w tradycji symbole mające często – jak można sądzić – wymowę abstrakcji. Powinno to stać się przedmiotem refleksji także pedagogicznej.

THE ENVIRONMENTAL DIFFERENTIATION OF THE POLISH YOUTH
– AN EDUCATIVE REFERENCE

S u m m a r y

The paper takes up the analyses which seek some justification for the standpoints, attitudes, and opinions which various groups of youth adopt. These analyses also take into consideration their expressed relation towards particular values in the differentiated socializing milieus. On the basis of a random sample of 969 persons, aged 17-29, the author analyzes such aspects as: the choice of the way of life, the type of participation in culture, a sense of national and European identity, the relation towards some selected social, moral, political and economical issues. The research proves that the differentiation of standpoints, opinions and relation towards values is to a lesser extent conditioned by the type of territorial milieu from which a given person originates. It is to a greater extent, however, conditioned by some definite traits of the family milieu. Only the relation of youth to the selected symbols is a product of the interaction between the family and local milieus.

Translated by Jan Kłos